

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ТА ЇЇ ПРОЯВИ В ІГРАХ

Статтю присвячено проблемі формування гендерної ідентичності дошкільників у період трансформаційних процесів у суспільстві. Наводяться результати емпіричного дослідження взаємозв'язку між рівнем сформованості гендерної ідентичності старших дошкільників та її проявами в іграх.

The article deals with the issue of developing gender identity of pre-school children during the transformation period in the society. The results of an empirical study show interrelation between the level of development of gender identity of pre-school children and its manifestation in games.

Постановка проблеми. В останні десятиліття в суспільстві відбуваються помітні зміни в соціальних уявленнях щодо змісту гендерних ролей: розмиваються межі між „чоловічими” та „жіночими” видами діяльності, рисами характеру, особливостями поведінки тощо. Чоловіки отримують можливість уникнути порівнянь з традиційним образом „справжнього чоловіка”, жінки – нарікань на відсутність у них рис жіночності. З одного боку, такі зміни створюють більше можливостей для проявів індивідуальності, з іншого боку, – призводять до непорозуміння між представниками різних статей через плутанину в змісті уявлень щодо того, що є „чоловічим”, а що „жіночим”.

Особливо піддатливими до вказаних змін у суспільній свідомості є діти, які не мають власних усталених переконань. Чутливо реагуючи на впливи оточення та повідомлення з ЗМІ, вони формують власні уявлення про те, що означає бути чоловіком або жінкою. Ці уявлення, у свою чергу, стають основою

формування гендерної ідентичності, яка визначає стиль поведінки, виконання соціальних ролей, ставлення до представників своєї та іншої статі тощо.

Проблема формування гендерної ідентичності є однією з центральних у соціальній психології. Особливу увагу дослідники приділяють визначенню вікових періодів, які є найсприятливішими для цього процесу, виділяючи серед них і період дошкільного віку. Вчені (Т. Говорун, В. Каган, І. Кон, Т. Титаренко, О. Шарган та ін.) вказують на такі закономірності формування гендерної ідентичності дошкільників. У 3-4 роки діти вже усвідомлено розрізняють стать оточуючих людей, але часто асоціюють її з суто зовнішніми ознаками, допускаючи можливість зміни статі [5]. Приблизно з цього ж віку виникає проблема бажаної статі, тобто дитина може висловлювати незадоволення власною статтю і бажання бути представником протилежної статі [6]. У 4-5 років діти вже можуть назвати типові, за їх спостереженнями, заняття дорослих чоловіків і жінок [6], з'являється стійке уявлення „Я-хлопчик” або „Я-дівчинка”, усвідомлене розуміння норм поведінки, поляризація ролей в сюжетно-рольових іграх відповідно до статевої належності [3]. У 5-6 років дитина вже формує статеву ідентичність як єдність переживань і рольової поведінки. У цей час вона розуміє незворотність статевої належності, тобто у неї формується уявлення, що стать – це назавжди [4]. При цьому відбувається бурхливе посилення статевого диференціювання поведінки [5].

Оскільки провідною діяльністю в період дошкільного віку є гра, активне засвоєння дитиною гендерних ролей не може не позначитися на її ігровій діяльності. Тому **метою** нашого дослідження стало виявлення взаємозв'язку між рівнем сформованості гендерної ідентичності старших дошкільників та їх поведінкою під час ігор.

Методика та організація дослідження. У дослідженні брали участь вихованці дошкільних навчальних закладів м. Новгород-Сіверського Чернігівської області¹. Загальна кількість учасників дослідження – 55 осіб віком від 5 до 6 років, з них 34 хлопчики і 21 дівчинка. **Об'єкт** дослідження –

¹ Дослідження проведено в рамках бакалаврської роботи О.В. Гульчук.

гендерна ідентичність старших дошкільників; **предмет** дослідження – особливості гендерної ідентичності старших дошкільників та її прояви в іграх.

Дослідження проводилося в два етапи. На першому етапі було встановлено рівень сформованості гендерної ідентичності дітей старшого дошкільного віку. На другому етапі було здійснено спостереження за ігровою діяльністю цих дітей та її відповідністю статі дитини. Рівень сформованості гендерної ідентичності старших дошкільників було виявлено за допомогою двох методик:

Методика визначення гендерних установок дітей В. Кагана [2] – передбачає індивідуальне опитування дитини і складається з шести запитань:

1. Ти хлопчик чи дівчинка? (Для того, щоб уникнути ехологічних відповідей, у цьому і в наступних запитаннях першим називалося те слово, яке відповідає статі досліджуваного, наприклад, для хлопчиків – „дядя”, „чоловік”, „тато” і т.п.).
 2. Коли ти виростеш, ким ти будеш: а) дядею чи тьотею; б) чоловіком чи дружиною; в) татом чи мамою?
 3. Ким ти хочеш бути, коли виростеш: а) дядею чи тьотею; б) чоловіком чи дружиною; в) татом чи мамою?
 4. Чи може бути так, що ввечері ти ляжеш спати хлопчиком (дівчинкою), а зранку прокинешся дівчинкою (хлопчиком)?
 5. А як би це було можливо, ти хотів (ла) б заснути хлопчиком (дівчинкою), а покинутися дівчинкою (хлопчиком)?
 6. Чи знаєш ти, чим відрізняються хлопчики від дівчаток? (Якщо запитання було незрозумілим для дитини, її запитували: Хлопчики і дівчатка – це одне й те саме? Вони однакові? Як ти дізнаєшся – хто хлопчик, а хто дівчинка?).
- Відповіді дітей та матеріали вільного обговорення було зафіксовано в протоколі.

Методика визначення статевої ідентифікації Н. Белопольської [1] – складається з двох наборів карток, на яких персонажі чоловічої та жіночої статі зображені в різні періоди життя: від періоду немовляти – до періоду

старості. Обидва набори (чоловічий і жіночий) містять по шість карток. Кожний із персонажів, зображених на цих картках, відповідає певному періоду життя людини: періоду немовляти, дошкільному віку, шкільному віку, юності, зрілості та старості. Перед дитиною на столі у випадковому порядку було розкладено всі дванадцять карток (обидва набори). Дитині було запропоновано показати, якою вона є в теперішній момент, якою була раніше, якою вона буде потім. Після цього її просили обрати, якою б вона хотіла бути зараз, якою б вона хотіла бути в майбутньому, якою б вона нізащо не хотіла бути. Результати виборів дитини було зафіксовано в протоколі.

Виявлення особливостей ігрової діяльності дошкільників було здійснено за допомогою *методу спостереження*. Об'єктом спостереження виступали: ігрова ситуація (грає наодинці, грає поруч з іншою дитиною, грає разом з іншою дитиною, грає в групі дітей); види ігор (будівельна гра, гра-драматизація, рухливі ігри, дидактичні ігри); види іграшок (автодидактичні іграшки, образні іграшки, іграшки-знаряддя, технічні іграшки, спортивно-моторні іграшки, іграшки-саморобки, іграшки-забави); сюжет; роль, яку виконує в грі дитина; ігрові та реальні стосунки, що характеризують способи взаємодії дітей (домінування, маніпуляція, суперництво, партнерство, співдружність). Особливості поведінки дитини під час гри було зафіксовано за допомогою спеціально розробленого бланка протоколу спостереження. Також усі дитячі ігри умовно було розподілено на три групи: „суто дівчачі” ігри („доньки-матері”, „у кухаря”, „у перукаря”, „у лікарню” тощо); „суто хлопчачі” ігри („у війну”, будівельні ігри, ігри-змагання тощо); „нейтральні” ігри (складання пазлів, мозаїки, доміно, малювання тощо).

Результати дослідження. Аналіз відповідей, отриманих за допомогою методик вивчення гендерної ідентичності дошкільників, показав, що в старшому дошкільному віці майже всі діти мають сформовану гендерну ідентичність.

Методика визначення гендерних установок дітей В. Кагана дозволила виявити наступні особливості гендерної ідентичності старших дошкільників.

Відповідаючи на запитання „*Ти хлопчик чи дівчинка?*”, усі діти правильно визначили свою стать. Це свідчить про те, що в дітей 5-6 років вже сформована гендерна ідентичність на рівні усвідомлення того, що вони є представниками чоловічої або жіночої статі.

На запитання „*Ким ти будеш, коли виростеш: а) дядею чи тьотею; б) чоловіком чи дружиною; в) татом чи мамою?*” 56% хлопчиків відповіли, що будуть „татом”, 17,5% – „чоловіком”, 17,5% – „дядею”, 3% – „хлопчиком”, 3% – „школярем”, 3% – „ніким”. 38,1% дівчаток вказали, що будуть „дружиною”, 28,7% – „мамою”, 23,8% – „тьотею”, 4,7% – „дівчинкою”, 4,7% – „не знаю, ким буду”.

На запитання „*Ким ти хочеш бути, коли виростеш: а) дядею чи тьотею; б) чоловіком чи дружиною; в) татом чи мамою?*” 56% хлопчиків відповіли, що хочуть бути „татом”, 20,5% – „чоловіком”, 17,5% – „дядею”, 3% – „школярем”, 3% – „ніким”. Серед дівчаток 38,1% хочуть бути „дружинами”, також 38,1% – „мамами”, 23,8% – „тьотями”.

На запитання „*Чи може бути так, що ввечері ти ляжеш спати хлопчиком (дівчинкою), а вранці прокинешся дівчинкою (хлопчиком)?*” 3% хлопчиків і 4,7% дівчаток відповіли, що не знають, чи можна прокинутися представником іншої статі; 6% хлопчиків і 9,5% дівчаток вважають, що це можливо, якщо „дуже захотіти”. Всі інші досліджувані заперечили таку можливість.

На запитання „*Як би це було можливо, ти хотів (ла) б заснути хлопчиком (дівчинкою), а прокинутися дівчинкою (хлопчиком)?*” ніхто з дітей не відповів ствердно.

На запитання „*Чи знаєш ти, чим відрізняються хлопчики і дівчатка?*” 42% дітей вказали, що хлопчики і дівчатка різні, і змогли назвати відмінності між ними, 22% – відповіли, що не знають, різні чи ні, 20% – вказали, що різні, але не знають, чим відрізняються, 16% дітей відповіли, що хлопчики і дівчатка схожі або однакові.

Отже, найпривабливішими образами для дітей старшого дошкільного віку є образ тата (для хлопчиків), образи мами та дружини (для дівчаток). Це можна пояснити тим, що в цьому віці, незважаючи на наявність в оточенні дітей групи однолітків, мама і тато залишаються для них найавторитетнішими людьми, найкращим взірцем для наслідування. Відповіді більшості дітей вказують також на усвідомлення незмінності власної статі та небажання її змінювати. Відповіді на кшталт „не хочу бути ніким” зумовлені скоріше відсутністю бажання брати участь у дослідженні, аніж нерозумінням того, ким дитина буде в майбутньому. Серед відмінностей, якими різняться хлопчики і дівчатка, діти називали одяг, зачіски, іграшки.

Методика визначення статевої ідентифікації Н. Белопольської дозволила встановити, що діти правильно визначають свою стать через вибір карток, на яких зображені представники їхньої статі. 36,4% дітей змогли ідентифікувати себе на даному віковому етапі, обираючи картку з зображенням дитини з іграшкою, що відповідає періоду дошкільного віку. 32,4% дітей обирали картку з зображенням дитини з портфелем (школяра), що можна пояснити, з одного боку, розумінням ними перспектив стати школярем, а з іншого боку, тим, що деякі діти на час дослідження вже відвідували нульовий клас школи. 14,5% дітей обирали картки з зображеннями юнака або юної дівчини, що може бути пов'язано із привабливістю для маленької дитини образу дорослої людини і ролей, які вона виконує.

На прохання обрати картку з зображенням людини, на яку дитина хотіла б бути схожою в майбутньому, 62% дівчаток і 44,1% хлопчиків обирали зображення юної дівчини та юнака відповідно. 14,3% дівчаток хотіли б бути схожими на жінку зрілого віку. Для хлопчиків другим за рівнем привабливості виявився образ школяра (23,5%), третім – образ дорослого чоловіка (20,6%). Одна дівчинка обрала як привабливий для себе образ новонародженого хлопчика, інша – образ хлопчика-школяра. Жоден з хлопчиків не обрав зображення дівчинки як таке, на яке він хотів би бути схожим.

На прохання обрати картку з зображенням людини, на яку дитина не хотіла б бути схожою, 38% дівчаток і 32,4% хлопчиків обрали картки із зображенням старих людей. На другому місці серед непривабливих зображень – зображення новонароджених дітей (24% дівчаток і 23,5% хлопчиків). Для 11,8% хлопчиків даного віку непривабливим виявився образ дівчинки дошкільного віку, для 8,8% – юнака, ще для 8,8% – юної дівчини. 9,5% дівчаток не хотіли бути схожими на жінок зрілого віку і стільки ж – на хлопчиків-школярів. Взагалі не хотіли б бути схожими на будь-який образ дівчинки 29,4% хлопчиків, на будь-який образ хлопчика – 42,8% дівчаток.

Спостереження за ігровою діяльністю дітей дозволило встановити, що дітям старшого дошкільного віку властива тенденція до гендерної сегрегації (прагнення дітей однієї статі грати разом), незважаючи на те, що у відповідях деяких хлопчиків і дівчаток були твердження, які свідчили про зворотну тенденцію. Так, деякі хлопчики вказували, що вони віддають перевагу іграм з дівчатками, тому що „дівчатка хороші”, „дівчатка красиві”, „хлопчики мене ображають”. У той же час деякі діти відзначали, що їм все одно, з ким грати, оскільки їм з усіма цікаво.

Було виявлено й інші особливості поведінки дітей старшого дошкільного віку під час ігор.

1. Організація ігрового простору. Граючи в „дівчачі” ігри, дівчатка були схильні залучати до гри хлопчиків, запрошуючи їх на роль батька чи хрещеного. Хлопчики ж не запрошували дівчаток у „хлопчачі” ігри, оскільки для них там не знаходилося відповідної ролі. Однак, якщо дівчатка приєднувалися до хлопчиків у таких „нейтральних” іграх, як, наприклад, побудова фортеці з кубиків, складання фігурок з конструктора, то хлопчики не проганяли їх, і стиль взаємодії дітей можна було охарактеризувати як партнерство. Хлопчики, які були орієнтовані лише на ігри з іншими хлопчиками, інколи втручались в ігри дівчаток, руйнували їхні будиночки, заважали ігровому спілкуванню.

У цілому ж хлопчики і дівчатка частіше грають разом у „нейтральні” ігри (пазли, доміно, малювання, хованки). Також у „нейтральні” ігри частіше грають діти, яким важко визначити, чим відрізняються хлопчики і дівчатка.

2. Вибір іграшок. Діти, які можуть назвати відмінності між статями, частіше обирають статевоспецифічні іграшки: дівчатка – ляльки, хлопчики – машинки, роботи, конструктори. Діти, яким важко визначити, чим відрізняються хлопчики і дівчатка, обирають „нейтральні” іграшки: зайчик, ведмедик, ягнятко, котик.

3. Ігрова взаємодія. Хлопчики в своїх іграх більше орієнтовані на виконання дії, дівчатка – на спілкування. Хлопчики можуть мовчки щось конструювати як наодинці, так і разом, лише зрідка звертаючись до іншого гравця. Їх звертання часто носять характер вигуку, вони частіше, ніж дівчатка, використовують підвищені інтонації, дуже легко переходять від одного стилю взаємодії до іншого, наприклад, від домінування до суперництва і рідше – до партнерства, але це може бути зумовлено характером їхніх ігор (гонки, війни). Ігри дівчаток більш спокійні. Свої дії дівчатка супроводжують описом, обговоренням того, що вони роблять. Дівчатка частіше розмовляють одна з однією або з іграшками. Вони розподіляють ігрові ролі між собою й активно спілкуються, рідко підвищують інтонацію та кричать. Їх стиль взаємодії можна визначити як партнерство і співдружність, що можна пояснити характером ігор дівчаток: наприклад, гра „доньки-матері” імітує сім'ю, де панують близькі стосунки.

4. Ігрова ситуація. Необхідно вказати, що діти легко переходять від ігор насамоті до ігор в групах і навпаки. Наодинці грають насамперед ті діти, які прийшли в дитячий садочок лише нещодавно, однак особливостей у характері їхніх ігор виявлено не було.

Висновки. Результати емпіричного дослідження свідчать про те, що переважна більшість дітей 5-6 років усвідомлює свою належність до представників чоловічої або жіночої статі та не бажає змінювати свою стать

навіть за наявності такої можливості. Це означає, що в старшому дошкільному віці майже всі діти мають сформовану гендерну ідентичність.

У результаті аналізу ігрової діяльності дітей було встановлено взаємозв'язок між рівнем сформованості гендерної ідентичності дитини та її поведінкою під час ігор. Так, діти з високим рівнем сформованості гендерної ідентичності прагнуть моделювати в іграх чоловічі (хлопчики), або жіночі (дівчатка) моделі поведінки, обирають статовоспецифічні іграшки. Діти з низьким рівнем сформованості гендерної ідентичності (як хлопчики, так і дівчатка) віддають перевагу „нейтральним” іграм і неспецифічним за статтю іграшкам. Встановлено характерні особливості ігрової діяльності хлопчиків і дівчаток з високим рівнем сформованості гендерної ідентичності: у хлопчиків – переважання домінування та суперництва як способів ігрової взаємодії, спрямованість на виконання дії, прагнення грати насамперед з дітьми своєї статі; у дівчаток – переважання партнерства і співдружності як способів ігрової взаємодії, спрямованість на спілкування, орієнтація на залучення до ігор дітей іншої статі.

Отже, отримані результати в цілому підтверджують теоретичні дані щодо гендерних відмінностей у поведінці дітей старшого дошкільного віку. Особливо яскраво ці відмінності простежуються в іграх дошкільників, оскільки гра – це провідний вид діяльності в дошкільному віці. Відмінності в іграх хлопчиків і дівчаток полягають в організації ігрового простору, у стилях взаємодії та спілкування, у виборі іграшок й ігрових ролей.

Незважаючи на це, проблема формування гендерної ідентичності в дошкільному віці не є остаточно вирішеною і потребує подальшої розробки. Малодослідженими залишаються такі аспекти даної проблеми, як визначення провідного чинника формування гендерної ідентичності, виявлення причин існування гендерних відмінностей, встановлення факторів, які ускладнюють процес формування гендерної ідентичності тощо. Усі вони можуть стати об'єктом подальших наукових досліджень.

Література

1. Белополюская Н. Половозрастная идентификация // Школьный психолог. – 1999. – №20. – С.8-9.
2. Бендас Т.В. Гендерная психология. – СПб.: Питер, 2005. – 430 с.
3. Говорун Т.В., Шарган ОМ. Батькам про статеve виховання дітей. – К.: Радянська школа, 1990. – 157 с.
4. Каган В.Е. Воспитателю о сексологии. – М.: Педагогика, 1991. – 256 с.
5. Кон І.С. Вступ до сексології / Пер. з рос. П.П. Пироженко. – К.: Либідь, 1991. – 304 с.
6. Титаренко Т.М. Хлопчики і дівчатка: Психологічне становлення індивідуальності. – К.: Знання УРСР, 1989. – 48 с.